

Історія рідного краю

Скільки ж років місту Сарни?

3 червня (за новим стилем 16 червня) 2022 року виповнюється 105 років, як пристанційному селищу Сарни офіційно надали статус міста. Сьогодні можемо говорити, що місто Сарни набагато старіше, з огляду на те, що сучасні дослідники звертають увагу на час датування міст: «По-перше, про їх вік говорять за першою згадкою в письмових джерелах. По-друге, історія міста з того моменту не повинна перериватись, а саме воно має розташовуватися весь цей час на одному й тому ж місці». Що, власне, нам і вдалося дослідити: маєток Сарни та село Сарни, станція Сарни та пристанційне селище Сарни – довга історія від 1449 до 1917 року. Шкода лише, що нічого не залишилось у нашому місті від давнього маєтку до сьогоднішнього дня.

Перша писемна згадка про місто – 9 листопада 1449 року – коли маєток Сарни вперше згадується в Литовській метриці. Землі, де він був розташований, були частиною Великого князівства Литовського, згодом – Речі Посполитої і, насамкінець, – Російської імперії. До слова, маєток – це великі земельні володіння з садобою та господарськими будівлями. Він і село Сарни належали досить відомому роду Корчаків, згодом – князям Чорторійським. Представники цих родів займали високі посади військових і державних діячів при дворі королів і впливали на політичне й економічне життя держави. Власники маєтку Сарни укладали шлюби з представниками відомих родів на Волині, таких як Гольшанські, Сапегі, Сангушки, Заславські, Вишневецькі. Маєток Сарни («іменіє») передавався по духовному заповіту разом із іншими маєтками та селами на Волині. Також він і село Сарни належали знаному польському роду Урсин-Прушинських із Пруссії. Серед п'яти його поколінь фігурували неординарні постаті того часу. Великі землевласники обіймали високі посади при дворі польського короля, були меценатами та фундаторами храмів. За часів Російської імперії представникам цього розгалуженого польського роду надано дворянський титул. Не дуже цікавою була доля маєтку в часи Російської імперії, коли його землі перепродавали на торгах і віддавали під заставу Дворянському земельному банку. Власники маєтку змінювалися щороку.

У тогочасних документах і на різноманітних мапах зустрічаємо такі його назви, як Сернь, Серна, Сарна, Сарни, а в архіві Південно-Західної Росії – Сарни.

Вечорами в панській садобі збиралося чаювати місцеве товариство. Серед них був священник Петро Батаревич, котрий служив у Троїцькій церкві на той час, і він розповідає, що це його батько, отець Іван Батаревич, має акт 1671 року князів Чорторійських на церкву в Доротичах, побудовану зі столітніх дубів, без жодного цвяха. Аналізуючи ці дані, можемо піддати сумніву дату заснування Троїцької церкви в Сарнах, про яку зазначив М.І. Теодорович в «Історико-статистичному описанні церковей і приходів Волинської єпархії», де він стверджує, що Троїцька церква була побудована на кошти Антонія Прушинського в 1725 році. До слова, як нам відомо, Антоній Прушинський народився лише в 1735 році.

Згідно з фундашевим листом Юрія Михайловича Чорторійського 1608 року, у маєтку Сарни заснували монастир Святої Трійці, але за умови його перебування під духовною юрисдикцією луцько-острозького уніатського єпископа. На користь монастиря князь Юрій Михайлович записав, що «для забезпечення належного матеріального становища монастирю благодійник надавав три волоки виробленого поля з сіножатями та бортинами деревами, острів Молоднів, два млини з вимилками, три стави, частину р. Случ з озерами, чотири сім'ї селян на волоках сидячих: Степана Риболова, Мандія Риболова, Оницька, Власа Дроздовича, що мали тепер вічно належати монастирю, а також десятину збіжжя, жита й гречки з усіх сарненських селян». До слова, уніатський монастир, заснований 1608 р. князем Юрієм Чорторійським у своєму

маєтку Сарни в Луцькому повіті, – це єдина згадка про нього, тому поки що неможливо навіть припустити, скільки часу він проіснував. У монастирі Святої Трійці (чоловічий) у маєтку Сарни доживали віку служебники магнатів, а ченців взагалі не було. У 1608 році архимандритом був Геласій Русовський, в 1614 – Іона Хирівський. Але, як показує історія, уніатна традиція не закріпилася на Волині і у 20-ті рр. XVII ст. більшість нащадків волинських князів-уніатів були полонізовані й дотримувалися латинського обряду. Так, заснований князем Юрієм Михайловичем Чорторійським монастир у маєтку Сарни, лишившись без опіки, ймовірно, занепадає й заступає. Можливо, тому й згадується акт від 1671 року, оскільки відомо, що подальший плін життя маєтку та села Сарни змінили події Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. І як склалася доля останнього з власників маєтку Андрія (сина Юрія Михайловича) – невідомо. Можемо припустити, що князь Андрій Чорторійський загинув під час Визвольної війни або ж мігрував на Захід. Як відомо, унаслідок розгортання визвольного руху з Волині мігрували на Захід представники панівної верстви польського походження. З краю зникло «все, що сповідувало польську

віру та розмовляло польською мовою». На Волині відомі випадки, що власники маєтків у той час залишали своє майно, садоби, костели та монастирі. Не виключено, що на місці Свято-Троїцького монастиря в наші дні розташована Свято-Троїцька церква.

У 1870 році з публічного торгу в Києві продавався маєток Сарни Ровенського повіту Волинської губернії з селом Сарни, присілкою Доротичі та незаселеним хутором Іоганівка. Площа якого становила 12173 дес. 728 саж. землі вільної від селянських наділів із панською садобою, господарськими будівлями, лісами й іншими угіддями, правом на питний заклад. Із опису маєтку та торгових листів зазначено: всієї землі – 12173 дес., 728 саж. з якої під панською садобою і господарськими будівлями, два фруктових сади, орна земля, сінокісна пасовища в спільному користуванні з селянами, річка Случ, ставки, озера та заливні, ліс дров'яний і будівельний, луки, кущі, болота. З будівель: панська садоба – дерев'яний міщій будинок на кам'яному фундаменті, критий гонтою. Також був дерев'яний старий флігель, господарський дерев'яний будинок, при

ньому цегляний лях, а над ним – приміщення для зберігання оwoчів та іншої господарської служби; 2 фруктових садки, і в одному – камінний лях; кам'яна стара оранжерея, без квітів з теплицею, і при ній по обидва боки – двоповерхові кам'яні флігелі, клуня дерев'яна з прибудовою, діючий пором через річку Случ, зруйнований лісопилний завод. У маєтку був великий горіховий садок, теплиця із персиковими деревами й виноградом, величний господарський двір, до річки Случ вела каштанова алея. В присілку Доротичі відсутні будь-які будівлі. А на хуторі Іоганівка – будинок дерев'яний міщій із господарськими будівлями, орендованими чиншовиками.

На карті-схемі маєтку видно величезні лісні простори, маєток у вигляді птаха з витягнутими крилами та величезний флігель. Річка Случ розділяла маєток на 2 нерівні крила. У правому, де були лісові угіддя та заливні луки, на 12 верст тягнулася залізнична гілка Київ – Ковель, з полустанком Стрешеве для завантаження лісу. Минувши станцію та селище, ця залізнична лінія, спустившись на південь і обігнувши Вільно-Рівненську залізничну колію, у формі половини груші (місцевість в Сарнах так і зараз називають – «Груша»). – *Адм.* йшла, пересікаючи її ліве крило і на захід на Ковель. У лівому крилі розмістилася станція, саме пристанційне селище Сарни, садоба, і йшла пряма, як стріла, Вільно-Рівненська лінія залізниці. На схемі це виглядало захоплююче: величезні лісові угіддя, сотні десятків луків уздовж річки Случ, порізаних сіткою малих річок, заливні луки і озера. На противагу березі річки Случ заливні луки виглядали неймовірно: після двотижневого проливиного дощу трава зазеленіла і стояла як стіна. Височили розкидані столітні дуби, вдалині, облямовуючи

луки, чорнів сосновий бір. Заливні луки були пронизані малими річками, котрі впадали в Случ. Далі з'являлися ділянки лісу з прямою, як стріла, австрійською сосною та густим лісом із дубами, липами, грабами та грушами-дичками. Ліс був покритий густою зеленню, а болота встелили зеленім оксамитом.

У 1883 році на землях маєтку Сарни розпочалася реалізація масштабного проєкту «Поліська залізниця», який розгорнувся на Поліссі з 1882 по 1907 роки. Саме на землях маєтку Сарни відбувалося будівництво Поліської залізниці в кінці XIX ст., тому вважаємо за потрібне наголосити, що назва міста, ймовірно, пішла все ж не від села, а від маєтку Сарни. Тоді ж на мапах з'явилася ще одна назва – станція Сарни та пристанційне селище, яке також отримало цю назву. Селище навколо станції Сарни поступово перетворювалося в населений пункт. У 1897 р. тут проживали 395 жителів.

У тогочасному часописі «Киевлянин» № 305 від 4 листопада 1901 р. писали: «Нова залізнична гілка Київ – Ковель пересікатиме лінію Ровно – Вільно Поліської залізниці через станцію Сарни, і остання буде вважатися вузлом». Дякуючи цьому, на станції Сарни проводяться великі будівельні роботи. Поряд із існуючим дерев'яним, поганим на вигляд, пристанційним полустанком буде встатувати великий кам'яний вокзал. Довжина його близько 30 сажнів при ширині 7 сажнів (1 сажень = 2,134 м. – *Адм.*). Кам'яна кладка закінчена. Взагалі на станції Сарни робота кипить: скрізь гори цегли, піску, дерев'яних та інших будівельних матеріалів, повсю-

ди снують залізничники навколо нових товарних вагонів, позначених літерами «К.К.» (Київ – Ковель). – *Адм.* Неподаль від вокзалу видно інші кам'яні та дерев'яні забудови. З них привертає увагу величезна будівля паровозного депо на 16 гаражів, водонапірна башта з двома баками й інше». Викуплялись земельні наділи для працівників залізниці, для будівництва школи, лікарні, церкви, кладовища. Також було виділено землі з травним болотом для вивчення будови болота, нівелювання його поверхні та можливість видобування великої кількості торфу та передано частину болотних земель для болотної станції (нині – Сарненська науково-дослідна станція з освоєння боліт. – *Адм.*), укладши договір із Волинським губернським земством про передачу в безкоштовне користування ділянки землі в маєтку Сарни Ровенського повіту Волинської губернії. У межах Волинської губернії в кінці XIX ст. було побудовано Хвощеванський магістральний канал на болотному масиві Чернею. Болота поблизу станції Сарни обстежили детально, бо вони були придатними для створення на них господарства Болотної станції (рік заснування котрої 1914. – *Адм.*). У 1911 році в маєтку проживало 7 осіб, в селі Сарни налічували 368 дворів, мешкало 2448 жителів, а в пристанційному селищі Сарни – 560 дворів, 2600 жителів, з'явилися двоповерхові будинки. Діяли два лісопилних і винокурний заводи, два млини, чимало дрібних напівкустарних підприємств, поштово-телеграфна контора, залізничні підприємства. Тільки в ремонтних майстернях депо працювали 307 робітників.

Питання про зміну статусу пристанційного селища Сарни в місто ставилося неодноразово ще до революції. Однак перетворенню селищ у міста частково протидіяли земства, бо боялися втратити дуже солідне фінансове джерело для своєї скарбниці. Тільки після Лютневої революції 1917 року Тимчасовий уряд серйозно займався реформою місцевого самоврядування. Вже в першому своєму програмному документі – Декларації Тимчасового уряду про його склад і завдання – нова влада в пункті 6 заявила про намір провести вибори до органів місцевого самоврядування на основі загального, прямого, рівного та таємного голосування. Наприкінці березня 1917 року при Міністерстві внутрішніх справ створили Особливу нараду щодо реформи місцевого управління та самоврядування. Розпочавши роботу 26 березня, нарада за шість місяців виробила основний пакет документів, більшість із яких уряд затвердив. Серед них і згадувана вже постанова від 15 квітня 1917 року «Про проведення виборів міських дум і про дільничні міські управління». У дореволюційній Російській імперії, як відомо, значна частина населення була позбавлена права участі в самоврядуванні. 3 травня Тимчасовий уряд ухвалив наказ про провадження міських виборів, 9 червня затвердив нове положення міста, 15 липня – положення про селище самоврядування, 11 серпня – накази щодо селищних виборів, у вересні – про порядок виділення міст із земств. Але особливо важливою була постанова Тимчасового уряду від 3 червня (за новим стилем 16 червня) 1917 року «О преобразовании 41 селского поселения въ города, съ введением въ них Городового Положения і, як наслідок, пристанційному селищу Сарни було надано статус міста.

Вікторія ДАШКО,
директорка Сарненського історико-етнографічного музею,
Василь КУШНІР,
ст. науковий співробітник Сарненського історико-етнографічного музею.

Сарненський міський музей